

Kirkegården som religiøst rum

Af Anne Kjærsgaard Markussen

Præst og ph.d.-studerende ved Centrum voor Thanatologie, Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen, Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland

Noget af det særlige ved de danske kirkegårde er deres fortsatte tilknytning til Folkekirken. At de er et religiøst anlæg, er dermed på sin vis accepteret i Danmark i modsætning til de fleste andre europæiske lande, hvor kirkegårdene enten er kommunale eller private (jf. Walter 2005). Men kirkenes interesse for religiøsitet knyttet til kirkegårdene har været med et negativt fortegn siden Reformationen. For kirkenes egentlige interesse i kirkegårdene efter Reformationen var at fordrive den teologi og religiøse praksis (forbøn og aflad), der i katolsk tid knyttede de levende og døde sammen (jf. Palladius 2003/1540'ere efter Palladius). Ifølge protestantisk teologi kunne der - og burde der - ikke være nogen forbindelse mellem levende og døde. De døde var alene i Guds hånd og kunne ikke længere nås, kun kunne deres fortidige levned mindes. Det er derfor, at det altid understreges i Folkekirken at begravelser holdes af hensyn til de levende og ikke de døde.

Går vi en tur på kirkegården, så er der imidlertid masser af synlige eksempler på, at de levende også kommer der for at kommunikere med de døde og ikke kun for at mindes dem, sådan som protestantisk teologi tilsiger. Det kan man også forvise sig om, hvis man på internettet besøger *mindet.dk*, som Kristelig Dagblad står bag, selv om websiden helt i tråd med den protestantiske forståelse af døden præsenterer sig selv som en virtuel mindelund. Her kan man oprette en personlig mindeside for den døde med tekst og billeder, og andre kan også gives mulighed for at tænde virtuelle lys og skrive mindeord eller hilsner til pårørende. Websiden er imidlertid også en fremragende kilde til at belyse, hvad der egentlig foregår på kirkegården, og hvordan relationen mel-

lem levende og døde her udspiller sig i praksis. For ofte lægges der ikke blot billeder ind fra den dødes liv, men også fra graven og gravstedet, ligesom de pårørende og andre i hilsnerne ofte fortæller, hvornår de kommer og går på kirkegården, hvad de gør på kirkegården og hvorfor.

Kommunikationen med de døde på kirkegården kommer til udtryk, når folk går på kirkegården for at tale med de døde, ja somme tider også for at skælde ud på de døde. Det gøres som oftest ikke åbenlyst, men foregår, når man er alene på kirkegården eller som en indre samtale. Andre former for kommunikation kan observeres ved de materielle spor den afsætter. Det gælder de breve til de døde, som mere og mere ses på gravene, men alle former for genstande anbragt på graven er i sidste ende udtryk for kommunikation. Genstandene er gaver til den afdøde, hvad enten der er tale om traditionelle ting såsom blomster, eller de ting, der ofte negativt beskrives som kitch, såsom bamser, legetøj, engle, nisser, perleplader, billeder, dåseøl. Når man giver en gave, så forventes det, at den besvares med en modgave, på samme måde som et svar forventes, når man tiltaler nogen (jf. Mauss 2001/1915). Ved at blive givet en gave tilskrives den døde altså agens; den døde er stadig aktør og dialogpartner i gave-giverens verden.

Af *mindet.dk* fremgår det, at de genstande, der af giveren udvælges til gave, ofte bliver valgt, fordi de for giveren fremmer den dødes tilstedeværelse. Det er derfor, de valgte gravgraver næsten altid er ting, der hører til og pynter i almindelige hjem (eller hjemmets have); graven gøres til et hjem for den døde og dermed et sted, hvor giveren kan opsøge den døde. Graven må "indrettes" på samme måde, som vi gør, når vi flytter ind et nyt sted og derved transformerer stedet fra at være et hus til at blive et hjem. Derfor kommer der hele tiden nye former for ting til på gravene, det følger den udvikling der er i hjemmene - hvad der er på mode (ligesom gravstedets formsprog i øvrigt også følger hus- og havearkitekturens, jf. Ravn 2012-13).

Når transformationsprocessen fra hus til hjem er vellykket synes vi, at det er blevet rart, dejligt eller allerbedst hyggeligt (jf. at på tysk hedder uhygge unheimlich, altså uhjemligt). En sådan hyggelig atmosfære forbindes i Danmark i høj grad med stearinlys, hvilket giver en god forklaring på de mange stearinlys på gravene. Blomster er der også enighed om at sætte på gravene såvel som i hjemmene, men ellers er der

mange forskellige meninger om hvilke ting, der skal være i et hjem og derfor også på en kirkegård. Hvad der for nogle er smukt bliver nedsættende kaldt for kitch af andre, og disse forskellige meninger kan være konfliktudløsende i sådan en grad, at menighedsrådet må tage stilling til sagen. Det, der er på spil i disse situationer, er, at en genstand anbragt på et gravsted for andre kan råbe så meget op, at den så at sige invaderer atmosfæren på deres gravsteder. Dermed påvirkes følelsen af hjemlighed, og oplevelsen af tilstedeværelsen af den døde hæmmes. Omvendt kan den pågældende genstand for dem, der har anbragt den, være netop dét, der gør oplevelsen af nærværet af deres afdøde muligt.

Gravgaverne bliver bragt ved fødselsdagsbesøg og andre mærkedag, hvor man tidligere besøgte den afdøde. Blot føjes nu ofte endnu en mærkedag til nemlig dødsdagen, eller Himmeldagen, som nogle også kalder den på *mindet.dk*. På mærkedagen medbringes sommetider også flag og den mad, som man plejer at spise ved sådanne anledninger. Maden fortæres ved graven, hvorved måltidsfælleskabets stærke bånd opretholdes med den døde. Men der er også mere dagligdags besøg, hvor man ordner gravstedet og gør det fint, ligesom man tidligere har draget omsorg for at gøre det lidt pænt for sine gamle forældre i deres hjem eller for sit barn på dets værelse. Ved besøg bevæger man sig forsigtigt på graven, hvilket vidner om en bevidsthed om, at man så at sige træder oven på den døde. Men den døde identificeres primært med gravstenen, det er derfor menighedsråd altid møder protester, når de vil skille sig af med gravsten, der står i et lapidarium men ikke er fredet; det er ikke bare gamle sten, der knuses. Hver sten personificerer et menneske. Gravsteder kan derimod sløjfes uden problemer.

At mindesmærket er lavet af sten signalerer, at tilstedeværelsen af den døde er urokkelig og uforgængelig. Og det er, som beskrevet, hvad rigtig meget af det, der foretages på gravstederne handler om. Den virkelighedsoplevelse, der på denne måde konstrueres, er, at på gravstedet kan man besøge den afdøde, her er der et kontaktpunkt - akkurat på samme måde, som mange mennesker har en oplevelse af, at Guds tilstedeværelse er stærkere i kirkerummet end andre steder. Kommunikationen med den afdøde kan foregå alle steder, man kan tale med den døde i sit køkken, bede til den døde i sin seng, skrive til den døde i sin dagbog eller på en minside på internettet (jf. Stringer 2008). Men ligesom mange mennesker må hen i kirken, når glæden eller sorgen er størst

og må deles, på samme vis må mange også hen til gravstedet som en anden *axis mundi* (en verdensmidte, der forbinder den jordiske og den himmelske verden).

Jeg vil derfor hævde, at kirkegården er et meget væsentligt religiøst rum, i den forstand at der her foregår kommunikation mellem mennesker og ikke-empiriske væsener. Og tilmed er det et rum, hvor der foregår masser af religiøs overlevering og vigtige grundelementer i børns metafysiske forestillinger dannes. Det er her børn stiller de store spørgsmål, fordi der er anledning til det: "skal du også dø mormor? Skal jeg også? Hvad sker der, efter du er død? Hvorfor skal vi dø?" At børn kommer på kirkegården fremgår af, at mange gravgaver er lavet af børn. De laver en tegning til mormor og tager den med, når de besøger hende næste gang, hvad enten det er på plejehjemmet eller på kirkegården. Disse børn er selvfølgelig ved kirkegårdsbesøgene i selskab med voksne, der opfordrer til og træner børnene i denne form for kommunikation og virkelighedskonstruktion.

Gaver til digter og forfatter Dan Turèll på hans gravsted på Assistens Kirkegård i København.

Foto: Karin Kryger 2005.

Mens der har været fokus på forholdet mellem begravelse, religiøsitet og kirke (i dansk sammenhæng jf. Rubow 1993), må man søge næsten forgæves efter viden om den religiøsitet, der knytter sig til kirkegården (med Stringer som en væsentlig undtagelse). Den forbavsende ringe akademiske interesse for området er formentlig i nogen grad et udslag af den beskrevne protestantiske teologis gennemslagskraft også inden for religionsforskningen. Det er tilsyneladende ikke faldet nogen ind at se nærmere på religiøsiteten på kirkegården, da den dogmatisk set ikke burde findes. Det til trods for at det ellers synes meget oplagt, da døden af mange religionssociologer og -antropologer er blevet udpeget som religionens fundament. Det er muligvis den dialektiske teologis indflydelse, der har gjort sig gældende her, da den jo netop hævder, at kristendommen ikke er en religion men noget ganske andet. I den eksisterende forskningslitteratur om kirkegårdene har der i stedet været en stærk tendens til, at den er blevet behandlet som et rum, hvor kun æstetikken var på spil, hvorfor det i høj grad er kunsthistorikere, der har beskæftiget sig med kirkegårdene (f.eks. Sommer 2003).

Mangel på æstetisk interesse for kirkegårdene fra Folkekirken side kan man heller ikke alvorligt beklage sig over. Folkekirken bruger virkelig mange af sine økonomiske midler på kirkegårdene, og dét virkelig også med synligt resultat. Vi har nogle utroligt velplejede kirkegårde, og de er en fryd for øjet. Men der er brug for at kirkegården af Folkekirken også bliver taget alvorligt som et religiøst rum og det med positivt fortegn, og at vi kommer de folk, der bruger kirkegården som et for dem helt afgørende religiøst rum, i møde.

Hvorfor ikke markere "Himmeldagene" kirkeligt, selve betegnelsen knytter jo åbenlyst til ved Kristi Himmelfartsdag. Dødsdagen kunne også være en sjælesørgerisk anledning, hvor præsten på etårsdagen efter tilbød enken/enkemanden at køre dem en tur med på gravstedet for at sætte blomster og vise, hvordan det er blevet indrettet. Eller hvorfor ikke i endnu højere grad knytte lystænding på kirkegården til kirken, sådan som det allerede sker i forbindelse med mange Allehelgensgudstjenester, hvor man sammen går ud på kirkegården og tænder lys på gravene. Det samme kunne man gøre ved Julegudstjenesten, rigtig mange besøger deres grave og tænder lys individuelt denne aften. Men hvorfor ikke gøre det hele menigheden sammen efter gudstjenesten, på én gang. Blev hver familie givet et lys, der tændtes ved lysene i kirken, kunne det bruges til først at tænde lysene på

familiens grave på kirkegården med, og bagefter til at bære julen ind i hjemmet og tænde de mange stearinlys på julebordet og på juletræet med. På den måde kunne det, der opleves som de dødes hjem, denne aften bindes sammen med vores, de levendes hjem gennem lyset fra kirken. Forhåbentlig vil juleglæden da nemmere kunne overstråle den julesorg, som opleves af mange, der må holde jul uden kære, de har mistet.

Sådanne initiativer i folkekirkeligt regi kan imidlertid meget vel blive anklaget for at være katolsk og/eller ikke-rigtig-kristen, ja ligefrem ukristelig. Det er i hvert fald, hvad der har ramt nye tiltag, men også har nedtonet kausalierne (gudstjenester med anledning i overgangsritualer som dåb, konfirmation, bryllup og begravelse) betydning. Særligt kausalierne er interessante i denne sammenhæng, da de ligesom besøgene på kirkegården har deres anledning i brud i det levede liv, i stedet for at tage sit udgangspunkt i højmessens. Ifølge Ulla Morre Bidstrup (2012) kan nedtoningen af kausalierne også føres tilbage til den dialektiske teologi og dens insistensen på kristendommens anderledeshed, at den ikke er en religion blandt andre religioner - den tanke kunne man jo ellers godt forledes til at tænke ud fra overgangsritualerne, som jo alle religionerne deler. I stedet er højmessens blevet fremhævet som udtryk for den «rigtige» kristendom.

Denne hierarkisering gemmer sig bag betegnelser af nogle af folkekirkemedlemmerne som fire(h)juls-kristne, skrabelodder osv. Det er de folkekirkemedlemmer, som i modsætning til de "rigtige" kristne, den såkaldte kernemenighed, ikke kommer hver søndag til højmessens, men som Ulla Morre Bistrup påpeger det, når der er anledning til det. Det finder de oftest i forbindelse med de store overgangsritualer eller julen som den store familiefest. Bistrup kalder dem i stedet for den biografiske menighed dem, hvor udgangspunktet for kirkegangen er det levede livs hændelser og ikke kirkeårets fremadskriden. Man kunne også kalde dem "situational believers", som Ina Rosen (2009) med udgangspunkt i Stringer (2008a) påpeger.

Men vi har også menigheden på kirkegården, og den omfatter både dem der kommer hver søndag og den biografiske menighed. Her er der med andre ord en mulighed for at nå alle. I stedet for at se religiøsiteten i tilknytning til kirkegården som en problematisk overtro, der skal kureres med oplysning, var det måske bedre at se den som en gave til Folkekirken og et udgangspunkt for dialog. Tænk at kirken lige

uden for sin dørtærskel har en masse mennesker, der hver eneste dag med deres besøg på kirkegården modbeviser, at Danmark skulle være et stærkt sekulariseret land. Og disse mennesker er klar til dialog, tænk på hvor vigtig mange mennesker finder Allehelgensgudstjenesten.

Litteratur:

Bidstrup, Ulla Morre, *I anledning af...Kausalierne mellem levet liv og forkyndelse*, Frederiksberg 2012.

Bidstrup, Ulla Morre, " Kirkegang med anledning", *Århus Stift*, Årg. 50, 36-40.

Mauss, Marcel, *Gaven: Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund*, Kbh. 2001/1925.

Palladius, Peder, *En Visitatsbog. Udgiven på nudansk med indledning og noter af Martin Schwarz Lausten*, Frederiksberg 2003.

Ravn, Helle, "Skovkirkegårde, gravsteder og parcelhushave: jo, der er en sammenhæng". *Kirkegårdskultur* 2012-13, 44-51.

Rosen, Ina, *I'm a believer - but I'll be damned if I'm religious: belief and religion in the Greater Copenhagen Area*, Lunds studies in sociology of religion, vol. 8, 2009.

Rubow, Cecilie, *At sige ordentlig farvel. Om begravelser i Danmark*, Frederiksberg 1993

Sommer, Anne-Louise, *De dødes have: den moderne storbykirkegård*, Odense 2003.

Stringer, Martin D., *Contemporary Western ethnography and the definition of religion*. London, 2008.

Stringer, Martin D., Chatting with Gran at her grave: Ethnography and the definition of religion. In: Peter Cruchley-Jones (ed.), *God at ground level: Reappraising church decline in the UK through the experience of grass roots communities and situations* (pp. 23-39). Frankfurt/New York, 2008.

Walter, Tony, "Three ways to arrange a funeral: Mortuary variation in the modern West" *Mortality* 2005 10:3, 173-192.